

Посткомуністичні революції

Олександр Романюк,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії і політології

Харківської державної академії культури

Події, що відбувалися в Україні в листопаді 2004 – січні 2005 року увійшли в історію під назвою „помаранчева революція”. Хоч ця подія і була унікальною, проте українська „помаранчева революція” багато в чому повторила революцію 2000 року в Югославії та „революцію троянд” 2003 року в Грузії. Пізніше, у березні 2005 року, досвід „помаранчевих” було використано в ході „тюльпанової революції” у Киргизстані. Незважаючи на те, що ці події вже стали предметом наукового аналізу [1; 2; 3], серйозних узагальнень ще немає. Актуальність проблеми зумовлена тим, що нині приклад „кольорових” революцій надихає опозиційні сили у багатьох посткомуністичних (і не тільки) країнах. У статті робиться спроба визначити типологічні риси, характер та закономірності таких революцій, з’ясувати можливість їх повторення в інших країнах.

Новий тип політичних революцій

Перше питання, яке маємо з’ясувати в контексті означених завдань: чи є ці події революціями? Супротивники трактують їх як змову, заколот, путч. Як відомо, у філософії революціями (лат. *revolutio* – переворот) позначають „глибокі, якісні зміни у розвитку певних явищ природи, суспільства, пізнання” [4, с. 1002]. Політичні революції мають такі ознаки: 1) зміна політичної системи або, принаймні, правлячої еліти; 2) раптовість та насильство, що відрізняє революції від еволюцій [5, с. 379; 6, с. 368]; 3) „активна політична дія народних мас” [7, с. 1023]. Останнє відрізняє революції від путчів, палацових та інших переворотів, внаслідок яких також змінюється влада. Оскільки в усіх чотирьох випадках були наявні усі три ознаки, то події, що аналізуються, є всі підстави вважати революціями.

Тривалий час політичні революції трактувалися як „насильницький спосіб принципової зміни політичної системи, який здійснюється у ході збройної боротьби...” [8, с. 424 – 425]. Проте на сучасному етапі розвитку

людства відбуваються революції й без застосування зброї. Вони одержали назву „оксамитових”. Термін „оксамитова революція” було введено в науковий обіг для визначення одного зі способів повалення комуністичних режимів. У 1989 – 1991 роках обвальний крах комуністичних режимів відбувався за чотирма сценаріями: 1) поступових реформ (Польща, Угорщина); 2) насильницького усунення старої влади через народне повстання (Румунія); 3) внаслідок розпаду комуністичних імперій (держави, що утворилися на теренах Югославії та СРСР); 4) шляхом „оксамитових” революцій (Східна Німеччина, Чехословаччина, Болгарія).

Особливістю „оксамитових” революцій було те, що комуністів примусили відмовитися від монополії на владу та погодитися провести вільні конкурентні вибори під тиском масових протестів мирного характеру. **„Оксамитові” революції відрізняються від інших їх типів в основному тим, що докорінна зміна політичного режиму відбувається без застосування збройного насильства.**

Революції в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані споріднює з революціями у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії те, що зміна влади в усіх цих країнах відбувалася через масові протестні дії, а не збройним шляхом. Отже, **за способом зміни влади їх треба визначити як „оксамитові”.**

Проте революції початку ХХІ століття значно відрізняються від „оксамитових” революцій 1989 року, бо відбувалися в інших соціально-політичних умовах – в умовах посткомунізму. Нові історичні умови висували нові завдання. Якщо метою „оксамитових” революцій у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії було повалення комуністичних режимів та остаточна детоталітаризація суспільства, то завданням революцій в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані – демократизація посткомуністичних систем, які в процесі системної трансформації відхилилися від демократичного вектора суспільно-політичного розвитку. **Революції в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані доцільно виокремити в особливий, посткомуністичний тип революцій, оскільки вони ставили специфічні завдання, були породжені специфічними умовами, а отже викликані іншими, специфічними причинами.**

Причини

Комуністичні режими в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані зазнали краху ще на початку 1990-х років, проте докорінної зміни політичної еліти в них, як то сталося в країнах Середньо-Східної Європи та Балтії, не відбулося. Влада залишилася (або через невеликий відтинок часу знов опинилася) в руках колишньої компартійної номенклатури (за деякими підрахунками, до „помаранчевої революції” 65 % керівників „нової” України становили вчорашні компартфункціонери) [9, с. 3], яка, відкинувши комуністичну ідеологію та перехопивши демократичні гасла,

несла у своїй свідомості тоталітарні стереотипи попередньої доби. В умовах посттоталітарної трансформації її інтерес полягав у перетворенні з політично правлячої групи на економічно панівний клас суспільства, що зумовило специфіку розвитку трансформаційного процесу. Якщо в країнах Середньо-Східної Європи і Балтії швидко виникли плюралістичні партійні системи біполярного типу, за яких урядову владу періодично здійснювали то право-, то лівоцентристські коаліції (хоч і нестабільні), то в цих країнах урядування було фактично монополізоване: в Югославії – Соціалістичною партією Сербії (виникла на ґрунті Союзу комуністів Сербії); у пострадянських – „партією влади” (неформальним об’єднанням колишньої компартійної номенклатури, що консолідувалася на ґрунті сталих зв’язків та інтересу у збереженні свого панівного статусу). Якість такої влади відбивалася на змісті й траєкторії трансформаційного процесу.

Будь-який трансформаційний процес має дві складові: демонтаж старих структур та розбудову нових. У країнах Середньо-Східної Європи і Балтії трансформація набула відносно системного характеру. Натомість у Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані цей процес мав **позасистемний характер**, бо демонтаж тоталітарних структур не супроводжувався розбудовою структур вільного демократичного суспільства. Роздержавлення суспільного виробництва шляхом номенклатурної приватизації призвело до формування олігархічної економіки, у якій колишню державну власність та пільги в економічній діяльності одержали представники „партії влади”. Великих масштабів набули тінізація економіки і корупція. Лібералізація цін не супроводжувалася ефективними заходами з соціального захисту населення. Місце однопартійної системи заступила система фасадної багатопартійності, у якій партії стали об’єктом маніпулювання з боку влади. Скасування офіційного статусу комуністичної ідеології призвело до того, що ідейних засад, спроможних сконсолідувати соціально фрагментоване, поліетнічне та поліконфесійне населення цих країн у єдину політичну націю, вироблено не було. Позасистемність зумовила затяжну кризу, що проявлялася в усіх сферах суспільного життя. **Кризовий стан суспільства спричинив падіння популярності урядової влади серед населення, яке поступово усвідомлювало необхідність її кардинальної зміни.**

За демократичного режиму зміна урядової влади відбувається внаслідок вільних, конкурентних виборів – це є мінімальним показником політичної демократії [10, с. 11 – 12]. Хоч нові конституції цих країн запровадили інститут вільних виборів, й усі вибори в посткомуністичний період відбувалися на альтернативній основі за участю опозиції, але внаслідок використання адміністративного ресурсу – набору „чинників та механізмів, що сприяють активному впливу владних структур на хід та результати виборів” [11, с. 188]; зрощення політичної та бізнесової еліт; придушення вільної преси; утисків щодо опозиційних сил; застосування

маніпуляційних технологій вони забезпечували потрібний владі результат. **Бажання посткомуністичної еліти зберегти себе спричинила зворотність траєкторії трансформаційного процесу.** Суспільство стало просуватися не до вільного демократичного суспільства, а в протилежний бік (таблиця 1).

Таблиця 1

**Тенденція погіршення стану свободи і демократії
напередодні посткомуністичних революцій**

	Югославія		Грузія		Україна		Киргизстан	
	1998	1999	1999	2003	1997	2004	1997	2004
Виборчий процес	5,00	5,50	4,00	5,25	3,25	4,25	5,00	6,00
Громадянське суспільство	5,00	5,25	3,75	4,00	4,00	3,75	4,50	4,50
Незалежність ЗМІ	4,50	5,75	3,75	4,00	4,50	5,50	5,00	6,00
Влада	5,00	5,50	4,50	5,50	4,50	5,25	4,25	6,00
Конституційний, законодавчий та судовий устрій	5,00	5,75	4,00	4,50	3,75	4,75	4,50	5,50
Корупція	н/д.	6,25	5,00	5,75	н/д.	5,75	н/д.	6,00
Шкала демократизації	4,90	5,67	4,17	4,83	4,00	4,88	4,65	5,67

Таблицю складено за даними моніторингу, який за спеціальною програмою у 27 посткомуністичних країнах проводить міжнародна правозахисна організація „Freedom House”. Джерела: [12, р. 234, 300, 490, 624].

Методологія моніторингу виходить з того, що за 1 приймається повна відповідність стандартам демократичного урядування. Відхилення від 1 характеризує рівень невідповідності ім. Політичний режим країни, сумарний показник якого (шкала демократизації) перебуває у межах 1 – 2, визначається як „консолідована демократія” (Consolidated Democracy); на рівні 3 – „напівконсолідована демократія” (Semiconsolidated Democracy); 4 – „перехідне урядування або гібридний режим” (Transitional Government or Hybrid Regime); 5 – „напівконсолідований авторитарний режим” (Semiconsolidated Authoritarian Regime); у межах 6 – 7 – „консолідований авторитарний режим” (Consolidated Authoritarian Regime) [12, р. IX – XVII].

Як бачимо, за сумарними показниками усі чотири країни відхилилися від демократичних стандартів і напередодні революцій опинилися біля межі, яка відокремлює гібридний режим від напівконсолідованого авторитаризму, з тією різницею, що Грузія і Україна впритул наблизилися до неї (відповідно, – 0,17 та – 0,12), а Югославія і Киргизстан її вже перетнули (обидві +0,67). **Тенденція відходу від стандартів демократичного урядування означала позбавлення народу права змінити владу електоральним шляхом.**

Привід

Загальним приводом посткомуністичних революцій стала **брутальна фальсифікація політичних виборів**: перших прямих виборів президента югославської федерації (24 вересня 2000 р.), президентських виборів в Україні (31 жовтня та 21 листопада 2004 р.), парламентських – у Грузії (2 листопада 2003 р.) та Киргизстані (27 лютого і 13 березня 2005 р.). Неупереджені соціологічні опитування, що проводилися напередодні та в період виборчих перегонів, свідчили про зниження довіри до влади і зростання підтримки опозиції, яка зуміла консолідуватися. В такій ситуації влада, зрозумівши, що традиційних засобів самозбереження буде недостатньо, вдалася до брутальних дій: маніпуляцій зі списками виборців та відкріпними посвідченнями, голосування вдома, підкупів, усунення з виборчих дільниць членів комісій та спостерігачів від опозиції, пряме фальшування результатів у виборчих комісіях тощо.

В Югославії ЦВК оголосила, що в першому турі ніхто з кандидатів не одержав абсолютної більшості голосів і долю президентської влади вирішить другий тур, у якому братимуть участь лідер опозиції В. Коштуніца та тодішній президент С. Мілошевич (одержали, відповідно, 48 % та 40 % голосів). Натомість паралельний підрахунок голосів показав, що В. Коштуніца набрав 52,5 % (С. Мілошевич – 35,1 %), а, отже, став президентом за результатами першого туру [13, с. 1].

В Грузії ЦВК удвічі збільшила кількість голосів, відданих за урядовий блок „За нову Грузію” (за офіційними даними він набрав 21,32 % голосів, за даними екзит-полу – 8 – 13 %) [14].

В Україні, незважаючи на фальсифікації, у першому турі лідер демократичної опозиції В. Ющенко одержав більше голосів, ніж кандидат від влади В. Янукович (39,5 % проти 39,32 %), але переможцем другого туру ЦВК проголосила В. Януковича (49,46 % проти 46,61 %, при рівні фальсифікації у 3 мільйони голосів).

У Киргизстані 90 % депутатських мандатів було розподілено між прибічниками А. Акаєва, серед яких було і двоє його дітей [15].

Цікаво, що після перемоги революцій, колишні президенти визнали факт фальсифікації, перекинувши вину за це на підлеглих.

Брутальні фальсифікації викликали масове обурення, люди вийшли на вулиці й почали тиснути на владу, добиваючись перегляду результатів виборів. Нуртували багатотисячні мітинги, демонстрації, виникали „майдани”, ініціювалися страйки. В Югославії та Грузії учасники акцій протесту захопили будинок парламенту, в Киргизстані – будинок уряду, в Україні обмежилися лише блокуванням урядових установ. У Югославії та Киргизстані не обійшлося без погромних ексцесів.

Тривалий масовий тиск призвів до перемоги опозиції. Югославський диктатор С. Мілошевич змушений був відмовитися від влади. Президентом федерації, згідно зі справжнім результатом першого туру, проголосили

В. Коштуніцу. В Грузії після дострокової відставки Е. Шеварднадзе відбулися повторні парламентські (за пропорційною частиною виборчої системи, за якою розподіляється близько 64 % депутатських мандатів) та президентські вибори. На парламентських виборах абсолютну перемогу одержала опозиційна партія „Національний рух” (66 % голосів виборців), президентом було обрано лідера „революції троянд” М. Саакашвілі (95 % голосів) [16]. В Україні за рішенням Верховного Суду відбулося переголосування другого туру виборів, яке принесло перемогу В. Ющенку (51,99 % голосів проти 42,2 % у В. Януковича) [17]. У Киргизстані склалася парадоксальна ситуація: А. Акаєва достроково було відправлено у відставку і сформовано уряд народної довіри, але новий склад парламенту (за винятком деяких одіозних осіб) визнано легітимним.

Отже, скрізь сталося принципове оновлення урядової влади. **Суперечність між бажанням більшості громадян змінити урядову владу і неможливістю реалізувати його через інституцію виборів стала головною причиною посткомуністичних революцій, які в ситуації, що склалася, виступили як спосіб її розв’язання.**

Демонстраційний ефект

Говорячи про причини посткомуністичних революцій, варто враховувати дію „демонстраційного ефекту”. Сутність його, наголошує С. Хантінгтон, полягає в тому, що успішна демократизація в одній країні „підштовхує до демократизації інші країни”, бо досвід однієї країни, по-перше, продемонстрував опозиції інших можливість покінчити з попереднім режимом; по-друге, показав, як це можна зробити; по-третє, виявив небезпек, яких треба уникати, й труднощі, які треба подолати [18, с. 113 – 119]. Революція в Югославії надихнула на рішучі дії грузинську опозицію; досвід грузинської „революції троянд” був використаний під час „помаранчевої революції” в Україні; та, у свою чергу, стала зразком для опозиційних сил усіх пострадянських держав. Безпосередньо під впливом „помаранчевої революції” відбулася „тюльпанова революція” у Киргизстані.

Для аналізу причин посткомуністичних революцій важливим є питання: чи були вони організовані заздалегідь, а чи виникли спонтанно? Супротивники революцій твердять, що ці революції були „замовлені” та організовані західними спецслужбами.

Безперечно, певний рівень організації протестних дій мала кожна з них. Опозиція передбачала, що влада вдасться до фальсифікацій. Вона спромоглася: організувати моніторинг виборчої кампанії, який засвідчив нерівність умов її проведення для провладних та опозиційних кандидатів; провести екзит-поли і паралельний підрахунок голосів, які унаочнили масштаби фальсифікації результатів виборів; створити канали оперативного інформування населення про порушення виборчих

процедур; підготувати матеріальне забезпечення протестних акцій. Міжнародні демократичні інституції допомогли підготувати членів виборчих комісій і спостерігачів, дали кошти на моніторингові та інформаційні заходи. Проте навряд чи опозиція перемогла б, якби до протестних дій не долучилися широкі маси населення, котрі внутрішньо були готові до цього. Так, за даними авторитетних соціологічних структур („Медіум”, „Центр вивчення альтернативи”, „Марк-план”) напередодні югославських виборів 2/3 громадян висловлювалися за зміни, 14 % – за зміни навіть за допомогою сили [19].

В Україні, за даними репрезентативного соціологічного опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова 10 – 17 листопада 2003 року (за рік до початку „помаранчевої революції”), 4,8 % громадян України погоджувалися взяти активну участь в акціях масової непокорі на боці опозиції, якщо вона буде інспірувати силові дії проти влади; 6 % – якщо влада розпочне репресії проти опозиції [20, с. 2]. Це становило, відповідно, 1,7 та 2,3 мільйона чоловік. Отже, найбільш вірогідним видається те, що **посткомуністичні революції органічно поєднали в собі організовану діяльність опозиції зі стихійним народним протестом проти існуючого режиму.**

Характер революцій

Як відомо, характер революції визначається її цілями. Оскільки своїм головним завданням посткомуністичні революції ставили переведення суспільства на шлях демократичного розвитку, то **за характером їх треба визначити як демократичні.** Хоча деякі науковці (особливо російські) нарікають на недемократичність постреволюційної влади, але до транзитивних демократій не можна підходити з мірками стійкої ліберальної демократії. В умовах неконсолідованих політичних систем, у яких чималий вплив на політичний процес чинять антидемократичні сили, просування до демократії, як би це не здавалося парадоксальним, спричиняє „тимчасові обмеження демократичних процедур, форми, ступінь і час дії яких зумовлює ціла низка структурних чинників та політична ситуація, що склалася в кожній конкретній країні” [21, с. 9].

Демократичні тенденції розвитку суспільства після революції встигли проявитися в Югославії, яка 2003 року перетворилася на конфедерацію Сербії і Чорногорії (таблиця 2).

В інших країнах після революцій така тенденція чітко ще не проявилася (часу для цього ще не вистачило). Проте розблокування електорального механізму спадкоємності урядової влади створює інституціональне підґрунтя для просування суспільства шляхом демократії. А. Пшеворський наголошує: „Демократія – це система, за якої партії програють вибори” [22, с. 28]. Ще одним чинником, що дає надію на демократичне майбутнє постреволюційних країн, є орієнтація їх нових

урядів на інтеграцію до демократичних міжнародних структур, зокрема – до Європейського Союзу і НАТО, які висувають до країн-кандидатів високі вимоги щодо демократичності урядування і додержання прав людини (у Киргизстані зовнішньополітичні орієнтації постреволуційного періоду ще не чіткі).

Таблиця 2
Тенденції політичного розвитку Югославії після революції 2000 р.

	2001	2002	2003	2004	
				Сербія	Чорногорія
Виборчий процес	4,75	3,75	3,75	3,50	3,50
Громадянське суспільство	4,00	3,00	2,75	2,75	2,75
Незалежність ЗМІ	4,50	3,50	3,25	3,50	3,25
Влада	5,25	4,25	4,25	4,00	4,00
Конституційний, законодавчий та судовий устрій	5,50	4,25	4,25	4,25	4,25
Корупція	6,25	5,25	5,00	5,00	5,25
Шкала демократизації	5,04	4,00	3,88	3,83	3,83

Визначаючи демократичний характер посткомуністичних революцій, треба враховувати і їх національне забарвлення. Внаслідок революції Югославія відкинула політику великосербського шовінізму, яка призвела до перманентного конфлікту як із сусідніми державами, так і з національними меншинами всередині країни. Революції в Грузії та Україні стали **другим етапом національно-визвольних змагань**, який покінчив з владою, котра, заради свого збереження, поступалася національними інтересами, створюючи загрозу для національного суверенітету. В Грузії після „революції троянд” мирним шляхом було відновлено суверенітет центральної влади щодо Аджарії і з’явилася надія на розв’язання абхазької та південно-осетинської проблем. Національний компонент простежується й у киргизькій тюльпановій революції. Отже, за **характером посткомуністичні революції варто визначити як національно-демократичні.**

Закономірності

Оскільки опозиція майже усіх посткомуністичних країн з авторитарними та гібридними режимами заявляє нині про підготовку до наступних виборів своєї „кольорової” революції, то виникає питання: наскільки вірогідні такі події? Відповідь можна дати тільки за умови осмислення закономірностей посткомуністичних революцій. Аналіз ситуації, що склалася в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані напередодні революцій, дозволяє говорити про наступне.

По-перше, посткомуністичні революції відбулися переважно **в країнах з порівняно м’якими авторитарними режимами** (у транзитології вони

Посткомуністичні революції

Олександр Романюк

визначаються як *dictablanca* – білий диктат). Режими Е. Шеварднадзе в Грузії та Л. Кучми в Україні були „найдемократичнішими” на теренах СНД, бо інші мали ще менше елементів демократії (Узбекистан та, особливо, Туркменистан не мають їх взагалі). Киргизстан за А. Акаєва розглядався як „острів демократії” в Середній Азії [12, р. 301]. Винятком був режим С. Мілошевича, але на час революції він перебував у стані розпаду.

По-друге, посткомуністичні революції, відбулися в країнах, де стався **розпад правлячої еліти**. Характерно, що чимало лідерів посткомуністичних революцій за попереднього режиму певний час посідали чільні місця в структурах влади. Під час революцій десятки осіб з оточення колишніх президентів перекинулися в табір опозиції. Внаслідок розпаду влада стала нездатною віддати наказ про силове придушення протестних дій, бо у неї бракувало впевненості, що силові структури, в разі переведення конфлікту у збройну площину, не перейдуть на бік народу.

По-третє, в усіх країнах напередодні революцій спостерігався **низький рівень життя**, що унаочнює частка ВВП на душу населення (таблиця 3).

Таблиця 3
ВВП на душу населення напередодні революцій (у дол. США)

Югославія	Грузія	Україна	Киргизстан
2.300	2.664	3.816	2.750

До того ж, відбувався вкрай нерівномірний розподіл доходів. Злиднений стан переважної більшості населення дискредитував гасло „збереження стабільності”, під яким виступала „партія влади”.

По-четверте, в усіх чотирьох країнах напередодні революцій відбулася **консолідація опозиційних сил демократичної та патріотичної спрямованості** (останні далеко не з усіх позицій орієнтуються на стандарти вільного демократичного суспільства). Значну роль відіграло й те, що у Сербії та Грузії народний протест підтримали національні церкви. В Україні всі впливові конфесії (крім православної церкви московського патріархату) солідаризувалися з „майданом”.

По-п’яте, опозиційним силам в усіх цих країнах **надали політичну, моральну, а в деяких випадках і матеріальну підтримку західні демократії та міжнародна демократична громадськість**. Вони не визнали результатів жодних зі згаданих виборів.

Можливість поширення

Чи існують такі умови в інших пострадянських країнах?

Політичні режими Білорусі, Казахстану, Туркменистану та Узбекистану розглядаються як „консолідовані авторитарні режими” [12,

с. 26], а, отже, в цих країнах існує значно менше умов (або не існує їх взагалі) для легальної боротьби проти чинної влади. В них, як і в Росії, Азербайджані й Таджикистані, ще не відбулося розпаду правлячої еліти. Брак цього чинника зумовлює здатність влади піти на силове придушення протестних дій у разі їх виникнення. Застосування насильства небезпечно переведенням конфлікту в збройну площину, що може закінчитися або румунським, або китайським варіантом (1989 р.) перебігу подій. Збройне придушення режимом І. Карімова протестних дій на півдні Узбекистану в середині травня 2005 року наочно підтвердило таку версію.

Можливість перемоги опозиції зумовлена рівнем незадоволення суспільства правлячим режимом. У Казахстані та Росії експлуатація багатих природних ресурсів дозволяє підтримувати рівень життя пересічних громадян на трохи вищому рівні, ніж у країнах, де відбулися революції (ВВП дорівнює, відповідно, 6.500 та 7.100 дол. США на душу населення) [12, с. 279, 462]. Завдяки пільговим цінам на постачання палива з Росії та відкритість російського ринку для білоруських товарів таке ж спостерігається й у Білорусі (ВВП – 7.620 дол. США на душу населення) [12, с. 96]. Можливість якось зводити кінці з кінцями на тлі бідніших сусідів продукує в масовій свідомості застереження щодо участі в антиурядових акціях.

Можливість перемоги опозиційних сил зумовлена їх консолідацією, але у більшості пострадянських країн з недемократичними режимами вона відбувається дуже повільно. До того ж, демократична опозиція має порівняно невисокий рівень впливу на суспільство. В Узбекистані, Таджикистані та Туркменистані повалення теперішніх режимів може призвести до захоплення влади ісламськими фундаменталістами, що погіршить перспективи демократизації. Тому вельми проблематичною є імовірність підтримки антиурядових дій у цих країнах з боку західних демократій.

Поширенню демократії могла би сприяти демократизація Росії, яка, заради збереження панівного статусу на пострадянському просторі, підтримує недемократичні режими. Але серйозною перешкодою цьому є імперська ментальність переважної частини її населення, що обумовлює орієнтацію на сильну одноосібну владу і реваншистські настрої. За своєю ментальністю росіяни більше нагадують сербів, бо обидва етноси посідали чільне місце в колишніх імперських утвореннях. Однак військові поразки режиму С. Мілошевича в хорватській (1991 – 1995 рр.) та боснійській (1992 – 1995 рр.) війнах, дистанціювання Чорногорії від Сербії, військова операція НАТО, проведена у відповідь на геноцид албанського населення Косова (1998 – 1999 рр.), на момент революції призвели до серйозних змін у політичній свідомості сербів. У Росії подібних чинників поки немає, хоча нездатність вирішити проблему Чечні воєнним шляхом, поширення сепаратистських настроїв у національних республіках (особливо

мусульманських), нескінченні терористичні акти поступово починають впливати на свідомість багатьох росіян.

Загальні висновки

Посткомуністичні революції, що відбулися в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані, є одним зі способів демократизації посттоталітарних суспільств, у яких трансформаційний процес на певному етапі свого розвитку набув зворотної траєкторії. Ймовірність їх поширення на інші країни залежить від наявності необхідних передумов: ступеня незадоволення народних мас чинною владою, розпаду правлячої еліти та консолідації опозиційних сил. Якщо ж одного з цих чинників немає, то протестні дії влада може придушити силою, або ж опозиція здобуде перемогу збройним шляхом. Посткомуністичні революції не обов'язково будуть, як у випадках, що аналізувалися, „оксамитовими”. Немає також впевненості, що вони обов'язково будуть мати демократичний характер. У деяких країнах з мусульманським населенням повалення посткомуністичної влади може спричинити встановлення фундаменталістських режимів. Для мультиетнічних суспільств (особливо для Росії) революційні потрясіння приховують в собі загрозу дезінтеграції.

Проте домінування демократій на міжнародній арені, неспроможність авторитарних режимів вирішувати нагальні проблеми суспільного розвитку, поступове становлення структур громадської самоорганізації, зміна генерацій (що не може не вплинути на політичну культуру) викликає надію, що процес переходу посткомуністичних суспільств на колію демократичного розвитку триватиме. Успіхи постреволюційних країн у вирішенні нагальних соціально-політичних та соціально-економічних проблем спроможні стати дієвим чинником його пришвидшення. Коли та в якій спосіб конкретна країна перейде на шлях демократичного розвитку, залежить від розвитку соціально-політичної ситуації. Позитивним явищем є процес об'єднання опозиційних сил, що розпочався перед виборами (наприклад, в Азербайджані, де парламентські вибори мають відбутися в листопаді 2005 року [25]).

Література:

1. King Ch. A Rose among Thorns // Foreign Affairs. – 2004. – Vol. 83, №3. – P. 13 - 19.
2. Гельман В. Я. Уроки українського // Поліс. – 2005. – №1. – С. 36 - 49.
3. Бузгалин А. Майдан: народная революция или... // Свободная мысль. – 2005. – №2. – С. 35 - 47.
4. Революция // Большой энциклопедический словарь / М. А. Прохоров (гл. ред.). – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия. – СПб.: Коринт, 2004. – С. 1002.

5. Революция // *Философский словарь: Основан Г. Шмидтом.* – 22-е изд. под ред. Г. Шишкоффа / Пер. с немец. – М.: Республика, 2003. – С. 379 - 380.
6. Революция // *Социальная философия: Словарь* / Сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – М.: Академический проект, 2003. – С. 368 - 375.
7. Революция политическая // *Советская историческая энциклопедия* / Е. М. Жуков (гл. ред.). – Т. 11. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – С. 926 - 933.
8. Революция политическая // *Политология: Краткий энциклопедический словарь-справочник* / Отв. ред. Ю. С. Борцов, науч. ред. И. Д. Коротец. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – С. 424 - 426.
9. **Дуда А.** Україну 1991 року ми ще не здобули // *Точка зору.* – 2001. – №2. – С. 3 - 4.
10. **Даймонд Л.** Прошла ли третья волна демократизации? // *Полис.* – 1999. – №1. – С. 10 - 25.
11. *Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування* / За заг. ред. Є. В. Радченка. – К.: Факт, 2003. – 258 с.
12. *Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia* / Ed. A. Motyl, A. Schnitzer. – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p.
13. **Фомина К.** У Милошевича есть поле для маневра // *Независимая газета.* – 2000. – 28 сентября. – С. 1, 6.
14. **Рахманин С.** Воспоминания и размышления // *Зеркало недели.* – 2003. – 29 ноября. – С. 4.
15. **Панфилова В.** Кто будет конкурентом Аскара Акаева? // *Независимая газета.* – 2005. – 15 марта. – С. 5.
16. **Соколовский М.** Надежды Грузии // *Зеркало недели.* – 2004. – 3 апреля. – С.5.
17. Про оприлюднення результатів повторного голосування 26 грудня 2004 року з виборів Президента України. Постанова Центральної виборчої комісії // *Голос України.* – 2005. – 20 січня. – С. 3.
18. **Хантингтон С.** Третья волна. Демократизация в конце XX века / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 386 с.
19. **Чугунов К.** Югославская рулетка // *Независимая газета.* – 2000. – 13 сентября. – С. 6.
20. **Мостовая Ю.** Нечем дышать // *Зеркало недели.* – 2003. – 20 декабря. – С. 1 - 2.
21. **Романюк О.** Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу // *Людина і політика.* – 2003. – №5. – С. 3 - 11.
22. **Пшеворский А.** Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / Пер.

Посткомуністичні революції

Олександр Романюк

с англ. – М.: РОССПЭН, 2000. – 320 с.

23. Абетка української політики: Довідник. Вип. 5. / Авт.-упроряд. М. Томенко (кер. кол.), Л. Бадешко, В. Гребельник та ін. – К.: Смолоскип, 2002. – 368 с.

24. Nations in Transit 2003. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. by A.Karatnycky, A.Motyl, A.Schnetzer. – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003. – XIX, 679 p.

25. **Мамедов С.** Оппозиция объединяется в три этапа // Независимая газета. – 2005. – 27 марта. – С. 4.